

SEJARAH SASTRA JAWA

Sastra Jawa iku wus atusan taun umuré. Mula, kasusastran Jawa kalebu kasusastran kang adiluhung. Miturut sejarahé, kasusastran Jawa iku bisa kapérang dadi pirang-pirang jaman yaiku

- (a) Jaman Jawa Kuna (Jaman Hindhu),
- (b) Jaman Jawa Tengahan,
- (c) Jaman Islam,
- (d) Jaman Mataram,
- (e) Jaman Surakarta Awal, lan
- (f) Jaman Saiki.

A. Jaman Jawa Kuna (Jaman Hindhu)

Kasusastran ing Jaman Kuna (Hindhu) katulis nganggo basa Jawa Kuna.

Kasusastran jinis puisi sing ditulis nganggo basa Jawa Kuna disebut *kakawin*.

Upamané:

1. *Bhāratayuddhdha-Kakawin*, anggitané Empu Sedhah lan Empu Panuluh;
2. *Hariwangca*, anggitané Empu Panuluh;
3. *Ghatotkacā-craya*, anggitané Empu Panuluh;
4. *Arjunawiwāha-Kakawin*, anggitané Empu Kanwa;
5. *Krsnayana*, anggitané Empu Triguna;
6. *Sumanasāntaka*, anggitané Monoguna;
7. *Smaradahana*, anggitané Empu Dharmaja;
8. *Wrttasāncaya*, anggitané Empu Tanakung;
9. *Lubdhaka-Kakawin*, anggitané Empu Tanakung;
10. *Nāgarakrtāgama-Kakawin*, anggitané Empu Prapanca;
11. *Arjunawijaya*, anggitané Empu Tantular;
12. *Rāmāyana-Kakawin*, (ora karuhan sapa sing ngarang);

B. Jaman JawaTengahan

Kasusastran kang ditulis nalika jaman papréntahan Nagara Majapait diarani utawa katelah kasusastran Jawa Jaman Jawa Tengahan. Ing jaman iki, kasusastran kapérang dadi rong jinis, yaiku jinis gancaran (prosa) lan jinis tembang. Tembang, ing Jaman Jawa Tengahan uga disebut *kidung*.

I. Jinis Gancaran

1. **Tantu Panggelaran** (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké anané gunung-gunung ing tanah Jawa, lan sapanunggalané.
2. **Calwanarang** (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké Calwanarang juru tenung wadon dhèk jamané Prabu Erlangga.
3. **Tantri Kamandaka** (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké Dewi Tantri kang wasis lan sugih dongèng kéwan. Critané mèmper crita *101 Malam*.
4. **Pararaton** (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké Kèn Arok ing Singasari lan ratu-ratu Majapait.
Lan liya-liyané.

II. Jinis Tembang

1. *Déwaruci-Kakawin* (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké Radèn Wrekodara kang didhawuhi Dang Hyang Drona golèk tirta amrta.
2. *Kidung Sudamala* (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké Dewi Uma kang disotaké Bathara Guru dadi Bathari Durga, sing rupané kaya buta wadon. Sing bisa maluyakaké Radèn Sadéwa (ragil Pandhawa), kang banjur diparingi tetenger: Sudamala.
3. *Kidung Subrata* (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké bab carané golèk kasampurnaning urip,
4. *Panji Angrèni* (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké Radèn Panji Hinukertapati ing Jenggala sing arep didhaupaké karo Dewi Candrakirana ing Kediri. Dèwi Angrèni iku garwané jaka lara, sing bésuk nitis marang Dewi Candrakirana.
5. *Sri Tanjung* (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké Radèn Sidapaksa (putrané Radèn Sadéwa) dhaup karo Dèwi Sri Tanjung. Kanyata, sing duwé mèlik karo Dèwi Sri Tanjung ora mung Radèn Sidapaksa waé, nanging uga Prabu Sulakrama. Éman Dèwi Sri Tanjung ora nglanggati katresnané Prabu Sulakrama. Dèwi Sri Tanjung dipetanah banjur disédani. Priksa Manawa Dèwi Sri Tanjung séda, Bathari Durga banjur maluyakaké sang dèwi lan tetep dadi garwané Radèn Sidapaksa. Bathari Durga nindakaké prakara iku kanggo mbales kabecikané Radèn Sadéwa (marasepuhé Dewi Sri Tanjung).

6. ***Kidung Pararaton*** (ora karuhan sapa sing ngarang), isiné crita mèh padha karo sing gancaran.
7. ***Kidung Wijayakrama*** (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké Radèn Wijaya wiwit sédané Prabu Kartanegara nganti dumadiné negara Majapait.
8. ***Kidung Ranggalawé*** (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké pambangkangé Ranggalawé ing Tuban dhèk jaman Prabu Jayanegara ing Majapait.
9. ***Kidung Sorāndaka*** (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké pangramané Sora lan Nambi, uga dhèk jamané Prabu Jayanegara.
10. ***Kidung Sundha*** (ora karuhan sapa sing ngarang) nyaritakaké pasulayané ratu Pajajaran karo Patih Gadjahmada ing Bubat.
Lan liya-liyané.

C. Jaman Islam

Kasusastran Jawa ing jaman iki wiwit kena pangaribawané budaya Islam. Racaké ditulis dèning para wali lan ngulama. Déné kasusastrané akèh kang surasané ngrembug bab bab sing magepokan karo Islam.

Tuladhané:

1. *Suluk Sukarsa*, anggitané Sunan Bonang, nyaritakaké bab andharan agama Islam.
2. *Suluk Wujil*, anggitané Sunan Bonang, nyaritakaké bab andharan agama Islam.
3. *Kitab Nitistruti*, anggitané Pangéran Karanggayam (Pajang), nyaritakaké piwulang becik lan bab kasektèn.
4. *Kitab Nitipraja*, anggitané Sultan Agung, nyaritakaké bab tuntunan marang wong-wong kang duwé drajat lan carané mimpin rakyat.
5. *Kitab Séwaka* (ora karuhan sapa sing ngarang), nyaritakaké bab carané dadi abdining ratu.
6. Lan Liya-liyane

D. Jaman Mataram

Kasusastran Jawa ing Jaman Mataram banget anggoné ngrembaka. Kejaba para pujangga, kang padha ngarang sastra Jawa uga para priyagung kraton. Ing jaman iki, sastra Jawa sumebar nganti tlatah Pasundhan, Cirebon, Banten, lan mangétan tekan Madura.

Tuladhané:

1. *Pranacitra*, anggitané Rangga Janur, *Babad Pajang*, anggitané Pangéran Adilangu.
2. *Babad Mataram*, anggitané Pangéran Adilangu.
3. *Serat Raja Kapa-Kapa*, anggitané Pangéran Adilangu.
4. *Serat Jatikusuma*, anggitané Pangéran Adilangu.
5. *Serat Jayabaya Bangunan*, anggitané Pangéran Adilangu.
6. *Babad Kartusura*, anggitané Carik Bajra.
7. *Serat Damarwulan*, anggitané Carik Bajra.
8. *Serat Panji Martasmara*, anggitané Carik Bajra.

E. Jaman Surakarta Awal

Ing Jaman iki, kaperang dadi rong jaman, yaiku (1) Jaman Pambangunan, lan (2) Jaman Reriptanan.

(1) Jaman Pambangunan

Sing dikarepaké Jaman Pambangunan, yaiku susastra Jawa Kunadibangun (digubah) manèh nganggo basa Jawa anyar.

Tuladhané:

1. *Serat Wiwaha Jarwa*, bangunané (gubahané) R.Ng. Yasadipura I. Serat kasebut asil bangunan saka *Arjuna Wiwāha* anggitané Empu Kanwa.
2. *Serat Rama*, bangunané R.Ng. Yasadipura I. Serat kasebut asil bangunan saka *Rāmāyana-Kakawin*.
3. *Serat Baratayuda*, bangunan R. Ng. Yasadipura I. Serat kasebut asil bangunan saka *Bhāratayuddhdha-Kakawin*, anggitané Empu Sedhah lan Empu Panuluh
4. Lan liya-liyané.

(2) Jaman Reriptan

Sing dikarepaké Jaman Reriptan, yaiku jaman nalika sastra Jawa akèh diripta (ditulis) adhedhasar idhe-idhe utawa ilham sing anyar.

Tuladhané:

1. *Serat Déwaruci Jarwa*, anggitané R.Ng. Yasadipura I.
2. *Serat Panitisastra*, anggitané R.Ng. Yasadipura I
3. *Serat Ménak*, R.Ng. Yasadipura I
4. *Serat Ambya*, R.Ng. Yasadipura I
5. *Serat Tajusalatin* (Makuthaning Para Ratu), R.Ng. Yasadipura I
6. *Serat Darmasunya*, anggitané R.T. Sastranegara
7. *Serat Wulangrèh*, anggitané Paku Buwana IV
8. *Serat Srikandhi Maguru Manah*, anggitané Kyai Sindusastra
9. *Serat Sastra Miruda*, anggitané Kanjeng Pangéran Arya Kusumadilaga
10. *Serat Centhini*, anggitané R. Ng. Yasadipura II lan Rangga Sutrasna (awit dhawuhé Paku Buwana V)
11. *Serat Paramayoga*, anggitané R. Ng. Ranggawarsita (wayahé R. Ng. Yasadipura II).
12. *Serat Kalatidha*, anggitané R. Ng. Ranggawarsita.
13. Lan sapunggalané.

F. Jaman Saiki

Kawiwitan ing pungkasaning abad XIX Masèhi. Kasusastran Jawa Jaman Saiki wus kena pangaribawané sastra Barat. Kasusastrané kapérang dadi rong bagéyan, yaiku

- (1) **Kasusastran Jawa Sadurungé Mardika**, lan
- (2) **Kasusastran Jawa Sawusé Mardika**.

I. Kasusastran Jawa Sadurungé Mardika

Sing dikarepaké Kasusastran Jawa Sadurungé Mardika, yaiku sastra Jawa sing ditulis wiwit pungkasané abad ka-19 M nganti sadurungé Indonesia mardika (sadurungé taun 1945). Ing jaman iki, wus akèh novèl utawa roman Jawa sing terbit. Tuladhané:

- a) *Rangsang Tuban*, anggitané Ki Padmasusastra (uga katelah M. Ng. Wirapustaka utawa M. Ng. Prajapustaka). *Rangsang Tuban* uga asring disebut minangka proto-novèl (novèl awal).
- b) *Serat Riyanta*, anggitané R.B. Sulardi
- c) *Jarot*, anggitané M. Jasawidagda
- d) *Purosani*, anggitané M. Jasawidagda
- e) *Mitradarma*, anggitané M. Jasawidagda
- f) *Ngulandara*, anggitané Margana Jayaatmaja
- g) *Sala Peteng*, anggitané Mt. Supardi
- h) *Ketliweng Bareng*, anggitané R. Harjawirogo
- i) *Badan Sapata*, anggitané R. Harjawirogo
- j) *Saking Papa Dumugi*, anggitané Mw. Asmawinangun
- k) Lan sapanunggalané

2. Kasusastran Jawa Sawusé Mardika

Sing dikarepaké kasusastran Jawa Sawusé Mardika, yaiku kasusastran Jawa sing ditulis sawusé Indonesia mardika (wiwit taun 1945).

Tuladhané:

1. *Gerilya Sala*, anggitané Sri Hadijaya.
2. *Sinta*, anggitané Sunarna Siswaraharja
3. *Ayu Inkgang Siyal*, anggitané Sugeng Cakrasuwignya
4. *Kembang Kanthil*, anggitané Senggono
5. *Kumpulé Balung Pisah*, anggitané S. Saerozi A.M
6. *Lara Lapané Kaum Republik*, anggitané Suparto Brata
7. *Kadurakan ing Kidul Dringu*, anggitané Suparto Brata
8. *Trem*, anggitané Suparto Brata
9. *Donyané Wong Culika*, anggitané Suparto Brata
10. *Gumuk Sandhi*, anggitané Purwadhie Atmodihardjo
11. *Timbreng*, anggitané Satim Kadaryono
12. *Mendhung Kasaput Angin*, anggitané Ag. Suharti
13. *Guntur Geni Manggalayudha*, anggitané Any Asmara
14. *Trajumas*, anggitané Imam Sarjono (Is Jon)
15. *Dokter Wulandari*, anggitané karya Yunani